



Leszek Mrozewicz
(Gniezno)

POD SKRZYDŁAMI LEGIONU

Marcus Reuter, *Legio XXX Ulpia victrix. Ihre Geschichte, ihre Soldaten, ihre Denkmäler*, Xantener Berichte, 23, Verlag Philipp von Zabern, Darmstadt-Mainz 2012, ss. 194, ilustracje kolorowe i czarno-białe

Legion XXX Ulpia victrix (zwycięski) nie miał w historiografii szczęścia. Monograficzne i jedyne, do ukazania się omawianej pracy, opracowanie jego dziejów, ale wspólnie z legionem I Minervia, datowane jest na 1893 r. Była to dysertacja doktorska, obroniona na Uniwersytecie w Lipsku, o skromnej objętości 76 stron¹. Powstała na fali szczególnego w tym czasie zainteresowania niemieckiej nauki dziejami militarnymi Rzymu, co zaowocowało całą serią „legionowych” opracowań, w większości rozpraw doktorskich². Kulminacją tej fali badań stał się obszerny, do dzisiaj niezastąpiony, artykuł Emila Ritterlinga „Legio”, opublikowany w dwunastym tomie *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (w latach 1924-1925)³. Rozważania o legionie XXX Ulpia obejmują szpalty 1821-1829, objętościowo nie jest więc to zbyt obszerny tekst, pamiętajmy jednak, że w tym wypadku stanowi on część generalnego przeglądu dziejów wszystkich legionów. Studium E. Ritterlinga było przy tym na tyle gruntowne i wyczerpujące przy ówczesnym stanie wiedzy, że na następne monografie „legionowe” trzeba było czekać bez mała pół wieku⁴. Wśród nich szczególne

¹ O. Schilling, *De legionibus Romanorum I Minervia et XXX Ulpia*, diss. Lipsiae 1893.

² Zob. np. M. Fiegel, *Historia legionis III Augustae*, Berolini 1882; E. Beuchel, *De legione Romanorum I Italica*, diss. Lipsiae 1882; E. Ritterling, *De legione Romanorum X Gemina*, diss. Lipsiae 1885; E. Schulze, *De legione Romanorum XIII gemina, Kiliae* 1887; A. Jünemann, *De legione prima adiutrice*, diss. Lipsiae 1894; F. Gündel, *De legione II adiutrice*, Lipsiae 1895; A. Weichert, *Die legio II primigenia*, diss. Erlangen-Trier 1902; W. Wolko, *Beiträge zu Geschichte der legio XI Claudia*, diss. Breslau 1908; por. także B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig 1906 (*Klio*, Beiheft 6), również dysertacja doktorska.

³ E. Ritterling, s.v. *Legio*, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XII 1-2, Stuttgart 1924-1925, szp. 1186-1829.

⁴ G. Winkler, *Legio II Italica. Geschichte und Denkmäler*, *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 116, 1971, s. 85-138; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a*

miejsce, ze względu na jej wszechstronność i metodyczność, zajęła książka Yanna Le Boheca, poświęcona afrykańskiemu legionowi III Augustowskiemu⁵. Z polskich opracowań warto wskazać na książkę Edwarda Dąbrowy o legionie X Fretensis (stacjonował w Jerozolimie) oraz Magdaleny Idziak o legionie XX Valeria victrix, którego stałym miejscem pobytu była Brittannia. Pierwsza z nich⁶, o ugruntowanej już pozycji w literaturze przedmiotu, ma przede wszystkim charakter studium prozopograficznego, autor koncentruje się bowiem na analizie karier członków kadry oficerskiej legionu (włącznie z centurionami), natomiast rozważania Magdaleny Idziak nie wychodzą poza obszar Brytanii⁷. Jeśli zaś chodzi o legion XXX Ulpia victrix, to od 1925 r., tj. od momentu opublikowania studium E. Ritterlinga, światło dzienne ujrzało zaledwie kilka drobnych poświęconych mu tekstów. Należałoby tu wymienić komunikat Yanna Le Boheca, wygłoszony na konferencji poświęconej rzymskim legionom, a która miała miejsce w 1998 r. (w Lyonie)⁸, opracowanie Rudolfa Haenscha o żołnierzach legionów I Minervia i XXX Ulpia victrix⁹ oraz artykuł Juliana Bennetta o udziale tego nadreńskiego legionu w kampaniach wschodnich cesarza Sertymiusza Sewera¹⁰. I tylko tyle¹¹.

W tym kontekście książce Marcusa Reutera, przedmiotowi niniejszych rozważań, przypada miejsce szczególne. Jest to pierwsza monografia legionu XXX Ulpia victrix z prawdziwego zdarzenia, a przy tym wypełniająca niewątpliwą, do pewnego stopnia nawet krępującą, lukę (o rozpiętości bez mała 70 lat) w badaniach nie tylko nad dziejami tej jednostki, ale garnizonem wojskowym Germanii Dolnej w ogóle. Trzeba podkreślić, że projekt trafił w doświadczony ręce, ponie-

Claudia și legiunia a IIII-a Flavia, Cluj-Napoca 1983; B. Pferdehirt, Die Geschichte der Legio VIII Augusta. Forschungen zum obergermanischen Heer, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 31, 1984, s. 397-433; S.J. Malone, Legio XX Valeria victrix. Prosopography, archaeology and history, BAR IS 1491, Oxford 2006.

⁵ Y. Le Bohec, La troisième légion Auguste, Paris 1989.

⁶ E. Dąbrowa, Legio X Fretensis. A prosopographical study of its officers (I-III c. A.D.), Historia Einzelschriften, 66, Stuttgart 1993.

⁷ M. Idziak, Legion XX Valeria victrix w Brytanii, Zabrze 2009.

⁸ Y. Le Bohec, Legio XXX Ulpia, [w:] Y. Le Bohec, C. Wolff (red.), Les légions de Rome. Actes du Congrès de Lyon (17-19 septembre 1998), Lyon 2000, s. 70-74.

⁹ R. Haensch, Inschriften und Bevölkerungsgeschichte Niedergermaniens. Zu den Soldaten der legiones I Minervia und XXX Ulpia victrix, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 34, 2001, s. 89-134.

¹⁰ J. Bennett, The Legio XXX Ulpia victrix pia fidelis and Severus' expeditiones Asiana and Mesopotamena, Archäologisches Korrespondenzblatt 38, 4, 2008, s. 543-549.

¹¹ Listę tę można jeszcze poszerzyć o krótki tekst M. Reutera: Auf den Spuren der 30. Legion..., Archäologie im Rheinland 2012, s. 94-96, który powstał jednak na bazie omawianej monografii; nie przytaczam tu, co oczywiste, prac, w których legion XXX Ulpia jest przywoływany w różnym kontekście, jako element szerszych rozważań.

waż autor jest znanym i uznanym badaczem rzymskiej przeszłości Nadrenii, w tym zwłaszcza problematyki limesowej, o niekwestionowanym dorobku¹².

Legion XXX Ulpia victrix został utworzony przez Trajana, najprawdopodobniej – w czym podzielam pogląd autora – około 103/105 r. na potrzeby drugiej wojny z Dakami. Początkowo stacjonował w Panonii, w Brigetio nad Dunajem. Nad dolny Ren, do Xanten, jednostka przybyła zaraz na początku panowania Hadriana (w 118/119 r. lub w 122 r.), aby pozostać tu do końca swego istnienia, tj. do 352 r. Historia legionu XXX Ulpia victrix jest więc nierozzerwalnie związana z dziejami prowincji Germanii Dolnej (Germania Inferior).

Książka jest podzielona na dwie części, z czego pierwszą tworzą trzy obszernie rozdziały, każdy z szeregiem podrozdziałów. Autor omawia w nich kolejno dzieje legionu (s. 5-31), znany nam skład osobowy (od legatów po zwykłych żołnierzy, także tych już poza służbą czynną, czyli weteranów; s. 33-44) oraz „kulturalne, społeczne i gospodarcze znaczenie legionu dla terenów nad dolnym Renem” (s. 45-48). Rozważania tej części zamyka zwięzłe streszczenie (s. 49). Część druga to nic innego jak aneks. Zawiera ona bowiem katalog zabytków epigraficznych, związanych z legionem, zestawienie cytowanej literatury, indeks imion (z podziałem na *nomina gentilitia* i *cognomina*) oraz wykaz ilustracji. Całość poprzedza wprowadzenie (s. 1-3), poświęcone omówieniu dotychczasowych badań nad legionem XXX Ulpia victrix.

Książka sprawia znakomite wrażenie. Jej struktura jest dobrze przemyślana, a wyodrębnione problemy w pełni odpowiadają aktualnym trendom badawczym. Mam tu na myśli przede wszystkim rozważania o miejscu legionu w jego najbliższym otoczeniu, w tym wypadku społeczeństwie Germanii Górnej. Materiał epigraficzny legionu XXX Ulpia victrix umożliwia bowiem, jak stwierdza

¹² Oto kilka przykładowych tytułów: Zur Inschriftenausstattung römischer Auxiliarsstabsgebäude in den nordwestlichen Provinzen Britannien, Germanien, Raetien und Noricum, Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 48, 1995, s. 26-51; Die frumentarii – neugeschaffene „Geheimpolizei“ Traians?, [w:] E. Schallmeyer (red.), Traian in Germanien, Traian im Reich, Bad Homburg 1999, s. 77-83; Der Wiederaufbau des obergermanisch-raetischen Limes unter Maximin Thrax, [w:] N. Gudea (red.), Roman Frontier Studies XVII, Zaláu 1999, s. 533-537; Die Kommandeure der Alen und Kohorten am obergermanischen Limes, [w:] G. Seitz (red.), Im Dienste Roms. Festschrift für Hans Ulrich Nuber, Remshaden 2006, s. 285-297; Das Ende des raetischen Limes im Jahr 254 n. Chr., Bayerische Vorgeschichtsblätter 72, 2007, s. 77-149; Wirtschaftsstandort Colonia Ulpia Traiana – Handel und Handwerk in der CUT, [w:] M. Müller, H.-J. Schalles, N. Zieling (red.), Colonia Ulpia Traiana. Xanten in römischer Zeit, Mainz 2008, s. 471-493; Cohortes Treverorum am Taunuslimes? Zur Besetzung der Kastelle Zugmantel und Holzhausen, [w:] A. Thiel (red.), Neue Forschungen am Limes. Beiträge zum Welterbe Limes, 3, Stuttgart 2008, s. 83-91; Die Xantener Inschrift CIL XIII 8607, Septimius Severus und der thrakische Personal bei den Rheinlegionen, Xantener Berichte 165, 2009, s. 347-355; Rückzug hinter Rhein und Donau. Die Fallbeispiele Raetien und Obergermanien, [w:] 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt, Stuttgart 2009, s. 220-227; Steinerne Zeugnisse antiker Gewaltverbrechen – Mord und Totenschlag in römischen Grabinschriften, Xantener Berichte 21, 2011, s. 187-194; Der Limes. Auf den Spuren der Römer, Darmstadt 2015 (wraz z Andrease Thielem).

autor, niejako „punktowy” wgląd w te obszary życia społecznego prowincji, które dotąd były poza zasięgiem z nim związanej optyki badawczej (s. 46). Chodzi m.in. różne aspekty romanizacji, dające się zaobserwować chociażby w obszarze antroponomastyki (por. imię Batavinia Romana). Zauważa jednak, że mimo obecności nad dolnym Renem stosunkowo znacznych sił wojskowych¹³ stopień zromanizowania tych terenów należy uznać za raczej niski. Mówi nawet o fiasku romanizacji (s. 47). Podkreśla też ekonomiczną rolę wojska w życiu prowincji, zwłaszcza jako stymulatora rozwoju gospodarczego, mimo że w tym wypadku musimy bazować raczej na przesłankach ogólnych niż konkretnej wiedzy. Niezaprzeczalną wartością książki jest katalog zabytków epigraficznych (s. 51-179). Autor zebrał w nim wszystkie znane nam inskrypcje, a zdecydowana większość z nich ilustrowana jest czy to fotografią kamienia, czy to rysunkiem. Przy każdym zabytku znajdujemy pełną informację o jego wcześniejszych edycjach i podstawowej literaturze oraz przekład na język niemiecki i krótki komentarz. Całości dopełniają świetne plany i mapy (kolorowe).

Uwagi krytyczne należy zacząć od sposobu skonstruowania spisu treści: autor zachował ciągłość numeryczną od rozdziału pierwszego (historia legionu) po wykaz ilustracji. Tym samym zrównał w znaczeniu streszczenie (jedna strona) z rozdziałami, te zaś z aneksami (jak chociażby z owym wykazem ilustracji). Wprowadzenie natomiast zostało „wyrzucone” całkowicie poza porządek numeryczny, czyli uzyskało rangę taką, jak np. przedmowa wydawcy czy podziękowania autora. A dotyczy ono, przypomnijmy, jednak ważnej kwestii, bo historii badań nad legionem XXX Ulpia victrix. Czytelnik, zaczynający przecież od spisu treści, ulega w ten sposób istotnej dezinformacji.

Trudno zgodzić się z autorem, że „9 kwietnia [193 r.] pannoński namiestnik Septymiusz Sewer obwołany został w Karnuntum nowym cesarzem przez legion X gemina” (s. 18). Legion ten stacjonował w Windobonie (Wiedeń), poza tym jego postawa wobec nowego uzurpatora była początkowo daleka od entuzjazmu¹⁴. Karnuntum było siedzibą legionu XIV gemina i to on odegrał decydującą rolę w cesarskiej proklamacji Sewera¹⁵.

¹³ Na terenie Germanii Dolnej stacjonował jeszcze jeden legion, I Minervia, w obrębie dzisiejszego Bonn (Bonna); do tego dochodziła odpowiednia liczba wojsk pomocniczych.

¹⁴ Warto odwołać się tu do opinii E. Ritterlinga (Legio, szp. 1686): „Bei der Kaiserproklamation des Septimius Severus scheint die X gem(ina) nicht sofort ihrem Provinzialstatthalter die Anerkennung geleistet zu haben: das Fehlen von mit ihrem Namen geschlagenen Denaren in der Reihe der ‚Legions-Münzen des Severus wird doch irgendeinen tatsächlichen Grund haben, nicht (...) dem Zufall zugeschoben werden dürfen. Doch kann ihr Widerstreben nur von kürzester Dauer gewesen sein”.

¹⁵ Por. J. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg 1921, s. 17; A.R. Birley, *Septimius Severus. The African Emperor*, London 1971, s. 158.

Postulowałbym używanie z dużą ostrożnością określenia „*viri militares*” (por. s. 33-35, 56). Jest to konstrukt naukowy, który, jak sądzę, nie ma racji bytu. Grupy takiej nie było i należy to pojęcie, stosowane na oznaczenie superelity władzy, skupionej wokół osoby cesarza, usunąć całkowicie z języka terminologii politycznej Cesarstwa Rzymskiego¹⁶.

Przypisywanie legionistom dwudziestopięcioletniego okresu służby jako normy jest błędne (por. s. 42, 54). Ta regulacja dotyczyła żołnierzy wojsk pomocniczych, w legionach natomiast służba z założenia trwała lat dwadzieścia, co nie wyklucza rzecz jasna wyjątków.

Ernest Schulze (por. wyżej przypis 2) był autorem pracy (doktorskiej) o legione XIII, a nie X gemina (s. 1).

Sumując, prezentowaną monografię można uznać za dzieło udane. Nie ma wątpliwości, że zajmie ono ważne miejsce w historiografii „legionowej” Cesarstwa Rzymskiego. Legion XXX Ulpia victrix doczekał się nareszcie oddzielnego opracowania i należało by sobie życzyć, aby ten trend, bazujący na szczegółowych badaniach dziejów każdego z legionów, był skutecznie kontynuowany. Zwłaszcza, na co słusznie zwrócił uwagę Marcus Reuter, że w prowincjach wojsko było nie tylko siłą militarną w ścisłym znaczeniu, ale także inspiratorem przemian społecznych i gospodarczych, a nawet kulturowych.

¹⁶ Zob. J.M. Geisthardt, Eine militärische Reichselite? Senatoren im Dienst des Kaisers und das Konzept der *Viri militares*, [w:] A. Rubel (red.), *Imperium und Romanisierung. Neue Forschungsansätze aus Ost und West zu Ausübung, Transformation und Akzeptanz von Herrschaft im Römischen Reich*, Konstanz 2013, s. 37-56.